

### КОРЕЛЯТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ НОМІНАЦІЙ У ПРОЕКЦІЇ НА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДЕНОТАТ

У статті подано фрагмент опису можливих параметричних ознак корелятивності у зіставлюваних дієслівних системах української та англійської мов. Автор аналізує українські та англійські дієслівні номінації процесуального мікроденотата "дія, супроводжувана ознакою зміни/пошкодження", на матеріалі тлумачних, перекладних словників та словників синонімів.

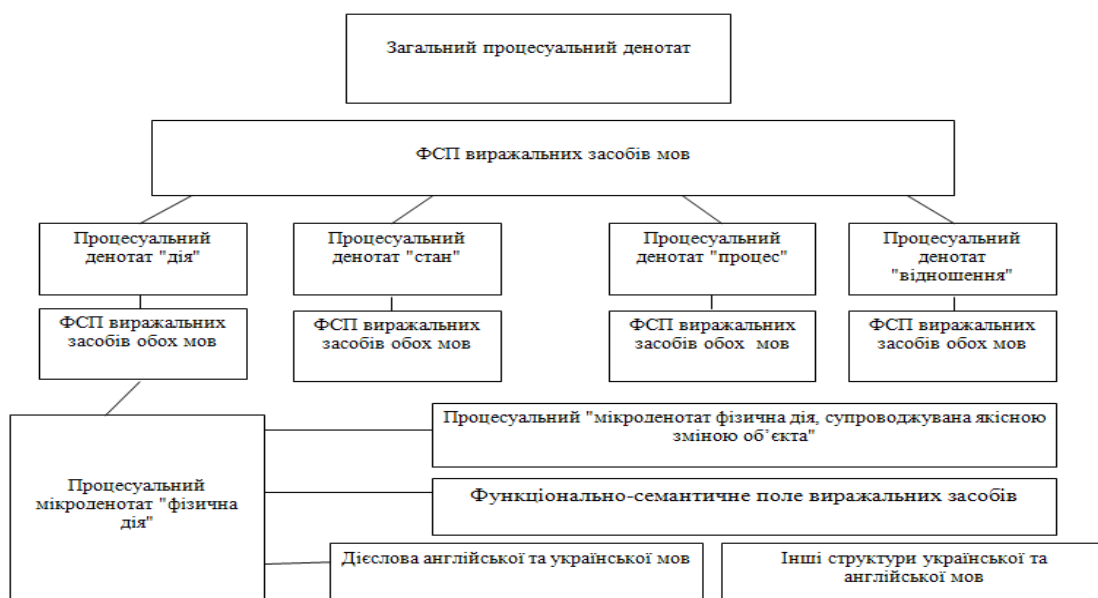
**Мета дослідження** полягає у виявленні спільних і відмінних ознак дієслів української та англійської мов у їхніх однослівних номінаціях процесуальних денотатів.

**Предмет аналізу** – дієслівні системи української та англійської мов. **Об'єкт аналізу** – українські та англійські дієслова із значенням дії, супроводжуваної зміною об'єкта. Дослідження виконане на матеріалі 400 українських та 400 англійських дієсловоназв, відібраних із тлумачних, перекладних словників та словників синонімів.

Семантичний макрокомпонент дієслівної категорії "процесуальність" виступає в семантичних категоріях: дії, стану, процесу, відношення, кожна з яких, маючи свої диференційні виміри, включає в себе відповідну кількість підкатегорій (підкатегорійних семантичних визначеностей), які в денотативно-сигніфікативному аспекті кваліфікуємо як процесуальний мікроденотат [1: 63–65].

Процесуальний мікроденотат "фізична дія, супроводжувана якісною зміною об'єкта", є одним із значенневих варіантів процесуального мікроденотата "фізична дія" процесуального денотата "дія" [2: 52].

В описувану групу номінацій входять українські та англійські дієслова у всіх властивих мовам словоформах, які позначають фрагменти дійсності з такими притаманними їм ознаками: процесуальність, що виступає як фізична дія (каузація), у результаті якої якісно змінюється каузований об'єкт у плані планованого мовцем прагматичного удосконалення, поліпшення його внутрішньої (зовнішньої) сутності чи отримання бажаного результату: укр. *голити* – знищувати волосся, щетину, зрізати під корінь спеціальним засобом (бритвою) – англ. *to shave*; *видавлювати* – добувати вміст (як правило, рідину: сік, воду) здавлюванням, пресуванням, змушуючи вийти вміст рідини назовні – англ. *to press out, to wring out, to squeeze out*; *затирати* – чистити (почистити) кусок поверхні чого-небудь, ліквідовуючи з нього бруд, п'ятна відповідними рухами руки, ганчірки, як правило, за допомогою води чи іншої рідини – англ. *to wipe out, to efface*.



Функціонально-семантичне поле номінацій цього мікроденотата в українській та англійській мовах об'єднує:

– однослівні дієслівні назви: укр. *голити(ся)*, *поголити(ся)*, *виголити(ся)* *попоголити(ся)*, *вентиллювати*, *чистити*, *почистити (повітря)*, *вибивати (вибити) (одяг, килим, подушки)*, *выводити (вивести) (бруд, плями)*, *вижимати (вижати)*, *повижимати*, *поповижимати*, *видавлювати*

(видавити), повидавлювати, поповидавлювати, вичавлювати (вичавити), повичавлювати, поповичавлювати, корчувати (викорчувати), викорчовувати, повикорчовувати, поповикорчовувати, сморкати(ся), висморкувати(ся), висморкати(ся), витирати(ся), витерти(ся), повитирати(ся), поповитирати(ся), затирати (затерти), позатирати, попозатирати, замивати (замити), позамивати, мити(ся), помити(ся), відмивати(ся), відмити(ся), повідмивати(ся), поповідмивати(ся), підмивати(ся), підмити(ся), зачищати (зачистити), позачищати, попозачищати, косити (скосити), покосити, попокосити, купати(ся), покупати(ся), викупати(ся), попокупати(ся), мести (вимести), вимітати, обмивати(ся), обмити(ся), умивати(ся), промивати (промити), полоскати (сполоскати), виполоскати, пополоскати, відтирати (відтерти), протирати (протерти), потирати (потерти), попотерти, чистити (почистити), відчищати (відчистити), розчищати (розчистити), попочистити, полоскати (пополоскати), виполіскувати (виполоскати), прополіскувати (прополоскати), полоти (сполоти), пополоти, прополювати (прополоти) та ін. – англ. *to shave (oneself), to ventilate, to air, to fan, to clean, to beat, to dust, to remove (stains), to dry, to brush, to dust, to sweep (the floor), to scrub, to reap, to corn, to efface, to mow, to swim, to sweep, to wash, to weed, to gargle, to gut, to dissect, to dismember, to air, to fan, to wash, to sieve, to sift, to didde, to filter, to bolt, etc.;*

– англійські фразові назви: *to press out, to wring out, to squeeze out, to uproot, to slip out, to shake out, to clean (up, out), to wipe out (up), to smooth (out), to wipe (off), to rub (out), to brush (up), to rub over, to wipe over, to wash off, to hack off, to chop off, to shake out, to pour off, etc.;*

– описові конструкції: укр. *прокладати борозну*; англ. *to blow one's nose, to wipe oneself (up), to cause to fall by shaking, to give oneself a brush down.*

Типову семантику цієї групи дієслів концентрують базові дієслова: укр. *чистити, очищати* (щось від чогось зайвого, брудного, небажаного, шкідливого), *виводити* (щось зайве, небажане, брудне з чогось) – англ. *to clean (smth.), to remove (smth. from smth.)*

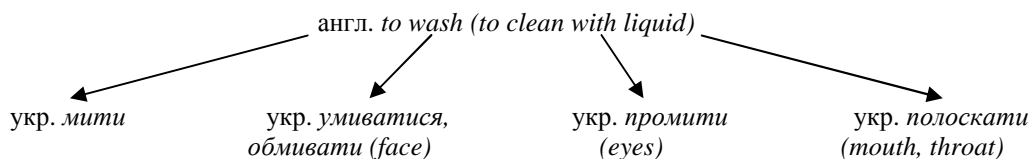
Дослідивши еквівалентність дієслівних номінацій мікроденотата "фізична дія, супроводжувана якісною зміною об'єкта", виявлено таку закономірність:

– українські дієслова узагальненої (широкої) семантики, що реалізують інтегральну сему, корелюють із кількома англійськими дієсловами конкретної (вужчої) семантики: укр. *чистити, вичищати* (ретельно ліквідувати пилюку, бруд з кого-, чого-небудь, роблячи його чистим, позбавленим бруду – англ. *to clean (up, out), to brush, to dust, to wipe (a surface), to sweep (the floor), to scrub (by robbing)*); укр. *вижимати* – англ. *to press out, to squeeze out*; укр. *вибивати* – англ. *to clean, to beat, to dust*; укр. *вентилювати* – англ. *to ventilate, to air, to fan*; укр. *попрощити* – англ. *to gut, to dissect, to dismember*;

– українські дієслова виявляють обмежену (здебільшого єдину) кореляцію з англійськими дієслівними найменуваннями: укр. *жати* – англ. *to corn*; укр. *корчувати* – англ. *to uproot*; укр. *плювати (випльовувати)* – англ. *to spit (out)*; укр. *косити* – англ. *to mow*; укр. *полоскати* (рот, горло) – англ. *to gargle*;

– українські префіксальні дієслова типово корелюють із фразовими англійськими дієсловами: укр. *стесувати* – англ. *to hack off*; укр. *зчищати* – англ. *to clean off*; укр. *стирати* – англ. *to shake off*; укр. *змивати* – англ. *to wash off*; укр. *протирати* – англ. *to rub over, to wipe over*; укр. *випряхати* – англ. *to shake out*; укр. *випльовувати* – англ. *to spit out*; укр. *вижимати* – англ. *to press out*; укр. *вичищати* – англ. *to clean up (out)*; укр. *здувати* – англ. *to blow away*;

– на українську дієслівну номінацію впливають денотативні значення предметів-об'єктів каузованої фізичної дії:



– у корелятивні відповідники українських та англійських номінацій процесуального мікроденотата "фізична дія, супроводжувана якісною зміною об'єкта", вступають описові конструкції із дієсловами широкої, нерідко збідненої, семантики: укр. *промивати* – англ. *to make (a cut, wound etc.) clean or pure*; укр. *полоти, прополювати (город, грядки)* – англ. *to do some weeding*; укр. *купати* – англ. *to give (a person, domestic animals) a bath*;

– у процесах кореляції неабияку роль відіграють адвербіальні слова, що виступають у ролі підсилувачів семантики дієслів: англ. *to rub over, to wipe over* – укр. *витирати (протирати) насухо*.

Окрему групу в аналізованих дієсловах складають назви, що виражають дію, супроводжувану зміною об'єкта. Поняття "зміна (пошкодження)" асоціюється із заміною того, що було, на інше (неприємне, непривабливе, недостойне, аморальне). Ці дві назви разом називають процесуальний мікроденотат, як третій член зставного аналізу сукупності виражальних засобів, об'єднаних у функціонально-семантичне поле (ФСП) обох зіставлених мов.

У загальноприйнятому сенсі, відомо, дії (діяльність), відмежовуючись від стану, процесу, відношення, диференціюють на дії: фізичні, розумові (інтелектуальні), психічні. Хоча практично важко буває однозначно віднести те чи інше дієслово до конкретної групи [3; 4; 5].

До українських дієслів вузької семантики *заболочувати (заболотити)* – *перетворювати (перетворити) в болото*, *забруднювати(ся)*, *задрипувати(ся) (задрипати(ся))* – *намочити ноги, забруднити одяг, взуття, ходячи по болоту* [6: III :115], *забрюхувати(ся) (забрюхатися)* – *ідучи, забризкуватися водою, росою, забруднювати(ся) болотом, заляпувати(ся) (заляпатися), затьопувати(ся) (заляпуватися), діал. зальопатися – покриватися плямами чого-небудь рідкого* [6: III :199] – дієслівні еквіваленти в англійській мові відсутні.

Зміну зовнішніх (частіше) чи внутрішніх (рідше) властивостей об'єктів у результаті впливу на них фізичних дій осіб виражають українські префіксальні дієслова (з префіксом за-): *забруднювати(ся)*, *забрудняти(ся)*, *закупорювати(ся) (закупорити(ся))*, *засмічувати(ся) (засмітити)*, *заболочувати*, *захаращувати(ся) (захарастити)*, *задрипувати(ся)*, *задрипати(ся)*, *забрюхувати*, *затьопувати(ся) (затьопати(ся))*.

Дієслово *забруднювати(ся) (забруднити(ся))* є словом широкої семантики: дія, виражена цим дієсловом, охоплює досить широке коло об'єктів.

Дієслово *забруднювати (забруднити)* з експлікованим обов'язковим об'єктом (релятивної семантики) має значення "робити кого-, що-небудь брудним" (*забруднювати папір, костюм, ліс і т.д.*) або "розчиняти, розпилювати (у воді, повітрі) речовину, що надає чому-небудь брудного кольору чи робить його непридатним, шкідливим для використання" (*забруднювати повітря, атмосферу, довкілля*). В англійській мові вживаються дієслівні еквіваленти *to soil, to contaminate, to dirty (to make dirty), to pollute* [7: 188]: *to soil – to make smth. dirty, especially with waste from your body* [7: 1367]: *to soil water; to contaminate – to make a place or substance dirty and dangerous by adding smth. to it, for example chemicals or poison* [7: 291]; *to dirty – to put or leave marks on smth. and make it no longer clean* [7: 3800]: *to dirty one's shirt, dress; to pollute – to make something dangerously dirty and not suitable for people to use* [7: 1090]: *to pollute air, to soil*.

Порівняльний аналіз дієслівних номінацій української та англійської мов, що включають розмовні варіанти, показує розгалужену систему префіксальних українських дієслів, які конкретизують номінування різних аспектів мікроденотата в розмовному мовленні: укр. *запоганювати (запоганити)*, *заплямовувати (заплямувати)*, *запаскуджувати (запаскудити)*. Водночас у системі англійських дієслів виявлено послідовність у чітких номінаціях мікроденотата з конкретизацією прихованих об'єктних сем, які деталізують відповідні лексеми щодо їхньої онтологічної своєрідності: укр. *засмальцьовувати (забруднювати чимось масним)* – англ. *to spot (to dirty with grease)*; укр. *замащувати (забруднювати плямами)* – англ. *to stain, to dumb over*; укр. *заяложувати (забруднювати чимось жирним)* – англ. *to soil, to grease*; укр. *засалювати (забруднювати салом, жиром)* – англ. *to soil, to make greasy*; укр. *замурзувати (забруднювати обличчя)* – англ. *to soil, to dirty, etc.*

У цих і подібних випадках наявною є імпліцитна (прихована) сема мети, що реалізує "негатив" дії: "впливати небажано, погано, шкідливо, мати небажаний, поганий, шкідливий наслідок" – "to have a bad effect".

Визначаючи дієслова української та англійської мов, що виражають зазначений мікроденотат, ми відбирали дієслова у їхньому прямому значенні. У семантико-синтаксичній структурі речення такі дієслова виконують функцію предикатної синтаксеми – предиката дії, що позначає діяльність, яка породжується діячем і ним активно й безпосередньо стимулюється. Така умова дозволила більш-менш однозначно визначити й обмежити склад дієслів, ізолювавшись на першому етапі аналізу від надзвичайно великої кількості дієслів із переносним значенням.

Функціонально-семантичне поле номінацій процесуального мікроденотата "дія, супроводжувана ознакою "зміна-пошкодження", складають у обох мовах переважно дієслівні номінації: укр. *жувати (пожувати)*, *нищити (знищити)*, *шкодити (пошкодити)*, *переводити (перевести (харчі), нівечити (понівечити))*, *калічити (скалічити, покалічити)*, *партачити (спартачити, перепартачити)*, *розбецьувати (розбестити)*, *тринькати (розтринькати)*, *марнувати (змарнувати), марнотратити, гайнувати (згайнувати), засмічувати (засмітити), забруднювати(ся), бруднити (забруднити(ся)), заболочувати, задрипувати(ся) (задрипати(ся)), забрюхувати(ся) (забрюхкати(ся))* та ін. – англ. *to spoil, to damage, to ruin, to destroy, to squander, to deprave, to corrupt, to debauch, to prevent, to deteriorate, to mar, to contaminate, to cripple, to lame, to maim, to mangle, to mutilate, to disable, to waste, to dissipate, to squander, to lavish, to dally (away), to disfigure, to deface, to distort, to deform, to mutilate, to loaf, to annihilate, to extinguish, to abolish, to demolish, to soil, to dirty, to pollute, to litter, etc.* У це функціональне поле включно можливі (зафіксовані в словниках), хоча рідко вживані в мовленні, описові конструкції та фразеологізми: укр. *выводити з ладу, перетворюватися в гірше, завдавати шкоди, пускати за вітром, ставати (стати) на заваді, завдавати шкоди* – англ. *to put out of action, to go to ruin, to upset someone's apple, to make dirty, to lead a loose life, to waste (to kill) time, to cart, to get out of order, to off, to go bad, to become tainted*.

У ФСП засобів вираження процесуального мікроденотата "дія, супроводжувана ознакою "зміна/пошкодження" входять: описові конструкції, які побудовані за типовими моделями і включають до свого складу синсемантичні дієслова, що разом із обов'язково залежними від них словоформами утворюють відповідні семантичні єдності: укр. *робити погане, змінювати щось на гірше, перетворювати щось на гірше, ставати балуваним (розбещеним, неслухняним, аморальним), виводити з ладу* та ін. – англ. *to make dirty, to make greasy, to have a bad effect, to put out of action, to encourage smb. to start behaving bad, to change smth. in an unnatural way, to go to ruin, to fall into ruin, to get out of hand, to become undisciplined, to become slovenly, to acquire low habit, etc.*

Онтологія дієслівних найменувань процесуального мікроденотата "дія (фізична діяльність), супроводжувана зміною/пошкодженням", може бути зведена до узагальненої визначеності: "щось було (не було) позитивним, нормальним (хорошим) → щось змінилося → щось стало (зробилося) гіршим (небажаним, негативним), зовсім поганим". Ця ознака притаманна усім дієсловам обох мов, хоча кожна з них по-своєму (узагальнено чи більшою мірою конкретно) відтворює її дієсловами в їх лексичному значенні. Пор., наприклад, укр. *псувати* – англ. *to spoil* і укр. *псувати* – англ. *to damage* (псувати щось фізично чи морально), укр. *розбещувати (молодь)* – англ. *to corrupt (to encourage) (the youth)*; укр. *калічити* – англ. *to cripple (to lame, to maim, to mangle)*.

**Українські та англійські дієслівні номінації процесуального мікроденотата "дія, супроводжувана ознакою "зміна/пошкодження"**

Українська мова			Англійська мова
<i>Він зламав іграшку</i>	Укр. <i>ламавати(ся)</i> (зламавати(ся)), <i>гнити</i> (згнити), <i>підірвати</i> (підірвати), <i>балувати(ся)</i> (розбалувати(ся)), <i>псувати</i> (зіпсувати), <i>перетримати, перепекти, заночувати</i> та ін.	Процесуальний мікроденотат "дія – пошкодження"  базові дієслова укр. <i>псувати(ся)</i> – англ. <i>to spoil</i>	<i>He has spoiled the toy</i>
<i>Яблука починають гнити</i>			<i>The apples are beginning to spoil</i>
<i>Він зірвав мій план</i>			<i>He has spoilt my plan</i>
<i>Моя сестра балує дитину</i>			<i>My sister spoils the child</i>
<i>Погана погода попсувала їхні канікули</i>			<i>Bad weather has spoilt their holidays</i>
<i>Він сам підірвав свій шанс на успіх</i>			<i>He spoilt his chances of success (OD, p. 591)</i>
<i>Вітер зламав квіти в моєму садку</i>			<i>Wind has spoilt the flowers in my garden</i>
<i>Хлопець забруднив книгу</i>			<i>The boy spoils the book by making it dirty</i>
<i>Я перетримала пиріг (перепекла)</i>			<i>I spoilt the cake by overbaking it</i>
<i>Не заночуй новий одяг</i>			<i>Don't spoil your new clothes by wearing them too much</i>

Для обох мов характерною є наявність у реченнях із такими дієсловами напівобов'язкових придієслівних компонентів із синкретичним об'єктно-обставинним значенням. Їхню напівобов'язковість підтверджує явище трансформації з другорядної підрядної (дещо структурно зміненої) частини в позицію головного (підметового) компонента формально-граматичної структури речення: укр. *Зовсім спотворилося її обличчя шрамом* → *Шрам спотворив її обличчя* (З журн.); *Прости мене, що я наробила тобі стільки горя! Що я полином та терном присипала тобі доріженьку, отруїла твою старість гіркою отрутою* (І. Нечуй-Левицький) → *Отрута отруїла старість*; *Миколу зовсім скалічили, коли зробили останню операцію, яку назвали невдалою* (З газет) → *Остання (невдала) операція скалічила Миколу.* – англ. *My grandmother spoils Ann with toys and candy* → *Toys and candy spoil Ann (Ann's teeth)*; *Food will spoil if the temperature in your freezer rises above 8° C* [8: 1388] → *The temperature in the freezer above 8° C will spoil food.*

Подібно до дієслова *псувати*, українське дієслово *руйнувати* також має кілька англійських еквівалентних назв: *to demolish, to destroy, to wreck, to cast down, to overthrow, to subvert, to raze to the ground (вщент)*.

Кількаваріантними є також англійські еквіваленти до українських дієслів *мучити*, *знущатися*: укр. *мучити* – англ. *to torment, to rack, to torture, to wring, to excruciate*; укр. *знущатися* – англ. *to treat (cruelly), to mock, to ridicule*.

На відміну від базових дієслів укр. *псувати* – англ. *to spoil*, дієслова укр. *калічити* – англ. *to cripple*, із імпліцитною денотативною семою "найвищий ступінь вияву негативу" у досліджуваному ФСП дієслівних систем, виявляє свою специфіку в тому, що українському дієслову *калічити* (*покалічити*) відповідає кілька англійських дієслівних номінацій, які є мало чим відмінними щодо їхнього лексичного значення.

У результаті аналізу виявлено, що імплікована (прихована) сема "негатив (негативний вплив на об'єкт)" у семантиці аналізованих дієслів може виступати в різних варіантах: могла бути індивідуальною (*Кім подрянав дитину*), загальною (*Дитина порізала палець*), морально-етичною (*Бабуся потакає внукові*), соціальною (*Погана музика розбещує молодь*).

Є в українській мові специфічні загальноживані дієслова, що не мають спеціальних англійських еквівалентів; їхню семантику витлумачують за допомогою базових українських дієслів: укр. *занащати* (*вік*) – англ. *to ruin, to destroy, to spoil*; укр. *нівечити* – англ. *to spoil, to ruin*.

Отже, проаналізовані групи дієслівних номінацій української та англійської мов виявляють загалом кореляцію щодо номінацій процесуального денотата, обмеженого значенням "фізична дія, каузована на об'єкт". Такий семантичний параметр можна кваліфікувати як мікро-*tertium comparationis* ("третій член" зіставного аналізу) [5; 9].

Запропонований підхід до зіставного аналізу дієслівних систем української та англійської мов, на наше переконання, є перспективним: а) у плані поєднання обох макрокомпонентів універсальної дієслівної категорії "процесуальність" (семантичного та формального) та б) у плані зіставного аналізу різних груп дієслівних номінацій нерозчленованих і розчленованих процесуальних денотатів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Іваницька Н. Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62–68.
2. Іваницька Н. Б. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах / Н. Б. Іваницька // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 44–53.
3. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 25. – 1989. – С. 14–48.
4. Городенська К. Дієслово / К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця] // Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
5. Кочерган М. В. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві / М. В. Кочерган // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 13–19.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
7. Словник української мови. – К. : Вид-во "Наукова думка".
8. Великий українсько-англійський словник (Comprehensive Ukrainian English Dictionary) / [уклад. С. Ф. Попов, М. І. Балла]. – К. : Чумацький Шлях, 2006. – 704 с.
9. Dictionary of Contemporary English. – Longman, 2006. – 1668 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

#### ***Иваницькая Н. Б. Коррелятивные особенности некоторых украинских и английских номинаций в проекции на процессуальный денотат.***

*В статье представлен фрагмент описания возможных параметрических признаков коррелятивности в сопоставляемых глагольных системах украинского и английского языков. Автор анализирует украинские и английские глагольные номинации процессуального микроденотата "действие, сопровождающееся признаком "изменение/повреждение" на материале толковых, переводческих словарей и словарей синонимов.*

#### ***Ivanytska N. B. Correlation Peculiarities of Some Ukrainian and English Nominations in the Projection of Process Denotation.***

*The article presents the part of the investigation devoted to the possible parameters which can be used as the indication of formal correlation between Ukrainian and English verbal systems. The author analyzes Ukrainian and English verb nominations of process microdenotation "an action which is characterized by "change/damage feature", based on the material of explanatory, translation dictionaries, dictionary of synonyms.*